

Тарас Бульба (скорочено)

Микола Гоголь

I

Остап і Андрій, сини Тараса Бульби, після закінчення київської бурси повернулися додому. Їхній батько був "із числа тих корінних, старих полковників: весь був він створений для військової тривоги і відрізнявся грубою прямою свого характеру". Він заздалегідь тішив себе думкою, як прибуде зі своїми синами на Запорізьку Січ, представить їх усім старим, загартованим боями товаришам, подивиться на їхні перші ратні подвиги. Спочатку Тарас Бульба хотів відправити Остапа й Андрія на Січ одних, але "побачивши їхню свіжість, рослість, могутню тілесну красу, загорівся воїнський дух його, і він наступного ж дня вирішив їхати з ними сам, хоча необхідністю для цього була тільки уперта воля". Вранці, попрощавшись зі старенькою матір'ю, козаки рушили в путь.

II

Вершники їхали мовчки. Старий Тарас думав про давнє: "перед ним проходили його минулі роки, за якими завжди плаче козак, бажаючи усе життя залишатися молодим". Він думав про те, кого зустріне в Січі з колишніх товаришів.

Думки його синів були зайняті іншим. Старший, Остап, майже ніколи не думав ні про щось, "окрім війни та привільного пияцтва". У бурсі його вважали одним із найліпших товаришів, проте вчився він неохоче і чотири рази закопував свій буквар у землю, доки батько не поклявся, що Остап не побачить Запоріжжя довіку, якщо не навчиться всім наукам. Зараз Остап "був душевно розчулений сльозами бідної матері"; тільки це його бентежило і примушувало замислено опустити голову.

Менший брат його, Андрій, "мав почуття дещо жвавіші і якимось більш розвинуті... Він також кипів жагою подвигу, але разом із нею душа його була доступна також іншим почуттям. Потреба кохання спалахнула в ньому жваво, щойно він проминув вісімнадцяте літо. Жінки частіше стали поставати в гарячих його мріях; він... бачив її щохвилини, свіжу, чорнооку, ніжну". Андрій старанно приховував свої почуття від товаришів, бо вважалось сороміцьким для козака думати про жінку і про любов, не покуштувавши битви. Одного разу, блукаючи вулицею, де жили малоросійські та польські дворяни, він "побачив красуню, якої ще не бачив зроду: чорнооку і білу, мов сніг, освітлений вранішньою зорею. Дівчина стояла біля вікна". Це була дочка ковенського воеводи, що тимчасово приїхав до Києва. Андрій бачив прекрасну полячку ще декілька разів, та незабаром вона поїхала. Саме про неї думав Андрій, понуривши голову і опустивши очі.

Подорожні дісталися до берега Дніпра і, зійшовши на паром, переправилися на острів Хортицю, де була тоді Січ.

III-IV

Втомившись від безпечного життя і пияцтва, запорожці обрали нового кошового

отамана і почали вимагати для себе справжньої справи. На той час до берега саме причалив невеликий паром. Дізнавшись від людей, що стояли на ньому, як притісняють поляки українців і віру православну, як скарали на смерть вони гетьмана й козацьких полковників, козаки вирішили усім військом іти на Польщу.

V

Незабаром увесь польський південний захід охопив страх перед запорожцями. Пожежі лютували селами; "все, що могло рятуватися, рятувалося". У боях із польськими королівськими військами особливо відзначилися молоді козаки, охоплені полум'яним бажанням показати себе перед старшими. І Тарасу "любо було бачити, що обидва його сини були серед найперших". В Остапі, "незважаючи на молодість, вже були помітні риси майбутнього вождя": "холоднокровно, майже неприродно для двадцятидвохрічного, він за одну мить міг зміряти всю небезпеку і весь стан справи". Андрій був повною протилежністю: він не знав, що значить обмірковувати чи розраховувати, вбачаючи насолоду в самій битві, в музиці куль та мечів. Не раз, "покликаний одним лише запальним завзяттям, кидався він туди, куди ніколи не зважився б кинутися ніхто холоднокровний і виважений, і одним скаженим натиском своїм творив чудеса, яким не могли не дивуватися козаки, загартовані в боях".

Запорожці вирішили йти на місто Дубно, де за чутками, малося чимало багатств. Тримати в облозі фортецю вони не любили, тому оточили місто, прирікаючи жителів на голодну смерть. Незабаром козакам, особливо молодим, набридла така бездіяльність. Найбільше за всіх сумував Андрій. Сам не знаючи чого, він відчував якусь "сердечну задуху". Одного разу вночі, зоріючи на одному з возів, побачив він перед собою загорнуту в покривало жінку. Це була татарка, служниця саме тієї панночки, яку Андрій зустрів два роки тому в Києві. Побачивши його з міської стіни, панночка послала до нього служницю за шматком хліба для своєї матері. Серце Андрія забилося. Все минуле, "що було приглушене суворим військовим життям,— все сплигло разом на поверхню, потопивши у свою чергу, те, що було тепер". Стягнувши з возів, де зберігалися припаси, мішки з їжею, Андрій попрямував за татаркою і через підземний хід потрапив до міста.

VI

Страшні жертви голоду траплялися їм на кожному кроці по дорозі до будинку лубенського воєводи. Нарешті Андрій опинився в кімнаті панночки і побачив жінку, що володіла його думками і почуттями. Вона здалася йому вдвічі прекраснішою, ніж досі. Раніше в ній було щось незакінчене, незавершене, тепер він побачив "витвір, якому художник додав останній удар пензля". Красуня поглянула на хліб, підняла очі на Андрія — "і багато було в очах тих".

— Цариця! — скрикнув Андрій,— Що тобі потрібно? Накажи мені! Загадай мені службу найбільш неможливу, яка тільки є на світі,— я побіжу виконувати її!

— Не дури, лицаре, ні себе, ні мене,— відповідала панночка, похитуючи тихо прекрасною головою.— Тебе кличуть твій батько, товариші, вітчизна, а ми — вороги тобі.

— Що мені батько, товариші й вітчизна? Вітчизна — це те, чого прагне душа наша, що наймиліше для неї. Вітчизна моя — ти! І все, що б не мав, продам, віддам, загублю задля такої вітчизни!

Прекрасна панночка кинулася в Андрієві обійми, охопивши його білосніжними, чудесними руками, і заридала. Цієї миті вбігла з радісним криком татарка. "Врятовані, врятовані! — волила вона.— Наші ввійшли в місто, привезли хліба і зв'язаних запорожців!" Але ніхто її не чув... "І загинув козак! Пропав для всього козацького лицарства!.. Вирве старий Тарас сивий жмуток волосся зі своєї чуприни і прокляне і день, і годину, в яку породив на сором собі такого сина".

VII

Уранці в запорізькому таборі було гамірно, відчувався рух. Виявилося, що козаки, які розташувалися перед бічними міськими воротами, вночі напилися замертво. Узявши частину п'яних у полон і перебивши решту, польські війська ввійшли до міста — на щастя, лише з невеликою кількістю припасів.

Дізнавшись, що поляки полонили запорожців сонними, козаки розпочали словесну битву з неприятелем, який так і висипав на вал. Не витримавши "в'їдливого козацького слова", поляки відчинили міську браму, і звідти виступило військо. Звідусіль ударили по ворогові козаки, і почався бій. Незабаром поляки відчули, що запорожці беруть гору, і знову сховалися за міською брамою.

Довго не лягали спати цієї ночі козаки, і найдовше за всіх — старий Тарас. Від єврея Янкеля, що побував у місті, він довідався, що Андрій перейшов до ворогів. Старий поклявся тепер помститися полячці, яка причарувала його сина.

VIII-IX

Прийшла звістка, що на Січ напали татари, награбували багато добра і забрали в полон козаків, які лишилися там. Щоб виручити товаришів з польської і татарської неволі, частина запорожців на чолі з кошовим отаманом вирушила в погоню за татарами, а друга частина залишилася, обравши своїм наказним отаманом Тараса Бульбу.

За рухом і гамором у місті Тарас зрозумів, що готується бій, і звернувся до козаків із промовою: "Хочеться мені вам сказати, панове, що таке є наше товариство. Немає зв'язку святішого! Батько любить своє дитя, але це не те, братці, любить і звір своє дитя. Але поріднитися душею, а не кров'ю, може одна тільки людина. Бували і в інших землях товариші, проте таких, як на Русі, не було. Нехай же знають вороги, що значить у нас товариство! Якщо вже на те пішло, що помирати,— так нікому ж із них не доведеться так помирати!.. Не вистачить на те мишачої натури їхньої!"

Усіх глибоко зворушила така промова, пройнявши до самого серця. А з міста вже виступало вороже військо, гуркочучи в литаври і труби.

— А що, пани? — перегукнувся Тарас із рештою козаків.— Чи є ще порох в порохівницях? Чи не потупилися шаблі? Чи не сконала козацька сила? Чи не зламалися козаки?

— Вистачить іще, батьку, пороху! Згодяться ще шаблі; не згинула козацька сила; не

зігнулися козаки!

І рвонулися знову козаки так, ніби і втрат ніяких не зазнали. Скрізь тікали й ховалися розбиті поляки. "Ні, ще не зовсім наша взяла!" — сказав Тарас, дивлячись на міські стіни, і був правий.

Відкрилася брама, і вилетів звідти гусарський полк, окраса всіх кінних полків. Попереду нісся витязь красивіший за всіх; на руці його звивався шарф, пошитий руками першої красуні. Так і остовпів Тарас, як побачив, що це був Андрій. А тим часом молодий витязь, прагнучи заслужити пов'язаний на руку подарунок, сипав удари ліворуч і праворуч. Не втерпів Тарас і заволав: "Своїх, бісів син, своїх б'єш?". Та Андрій не розрізняв, хто перед ним, подумки бачачи тільки білосніжну шию, плечі й кучері своєї полячки.

На прохання Тараса козаки заманили Андрія до лісу. Щодо духу полетів він за козаками і трохи було не наздогнав одного, як раптом чиясь сильна рука ухопила за повід його коня. Обернувся Андрій: а перед ним Тарас! Ніби школяр, який, ганяючись за товаришем, раптом наскочив на вчителя, що заходив до класу, миттю притих Андрій, згас його скажений порив.

— Так продати? Продати віру? Продати своїх? Стій же, злязь із коня!

Покірно, мов дитина, зліз Андрій з коня і ні живий ні мертвий зупинився перед батьком:

"Стій не рухайся! Я тебе породив, я тебе і вб'ю!" — сказав Тарас і, відступивши на крок, зняв з плеча рушницю. Блідий мов полотно стояв Андрій; його уста тихо промовляли чиєсь ім'я; але це не було ім'я вітчизни чи матері, це було ім'я прекрасної полячки. Вистреливши, Тарас довго дивився на бездиханне тіло. "Чим був не козак? — думав він, — і станом вийшов, і чорнобровий, і лице, наче у дворянина, і рука була міцна в бою! Пропав, пропав безславно!"

Під'їхав Остап і сказав, що треба поховати Андрія, але тут прийшла звістка, що на підмогу неприятелям прибула свіжа сила, і ліс оточений. Поміж деревами скрізь показалися вершники з шаблями і списами. "Остапе!.. Остапе, не піддавайся!" — кричав Тарас, вихопивши сам шаблю. Але "уже в'яжуть, уже беруть Остапа". Тарас став пробиватися до сина, але ніби важким каменем вдарило його тієї самої миті. "Упав він, наче підкошений дуб, на землю. І туман покрив його очі".

X-XI

Вірний товариш довів посіченого і майже бездиханного Тараса до самої Запорізької Січі і вилікував його травами. Через півтори місяці він став на ноги, однак був "помітно похмурий і смутний". Загинули всі його старі товариші, навіть ті, що вирушили в погоню за татарами, все було тепер новим на Січі. Байдуже дивився Тарас на все і, тихо, понуривши голову, говорив: "Сину мій! Остапе мій!"

І не витримав Тарас. Знаючи, що його голову поляки оцінили у дві тисячі червонців, він, схоронившись на дні возу, завантаженого цеглою, за допомогою старого єврея Янкеля дістався Варшави.

Не зумівши ні звільнити Остапа, ні побачитися з ним, Тарас, переодягнутий

іноземним графом, прийшов на майдан, де мала відбутися страта. Народ стікався туди звідусіль. У "той грубий час" це було одним із найцікавіших видовищ не тільки для черні, але й для вищих класів.

Нарешті привели запорожців. Вони йшли не боязливо, не понуро, але з якоюсь тихою погордою. Попереду всіх — Остап. Йому першому довелося випити цю важку чашу. Остап витримав усі муки й торттури. Але коли підвели його до останніх смертних катувань, повів він очима навколо себе: Боже, всі невідомі, всі чужі обличчя! Хоч би хто-небудь з близьких був присутнім при його смерті! Проте не ридання слабої матері чи дружини хотів би почути тепер Остап, а розумне, тверде чоловіче слово. І вигукнув він у душевному безсиллі: "Батьку! Де ти? Чи чуєш ти?".

"Чую!" — пролунало серед загальної тиші, і весь народ здригнувся. Вершники кинулися шукати Тараса, але його вже й слід простив.

XII

Відшукався слід Тарасів. Він керував відбірним полком під час знаменитого повстання на чолі з гетьманом Остряницею. І коли вся козацька старшина, не сміючи знехтувати проханням місцевого руського духовенства, погодилася відпустити коронного гетьмана Потоцького, взявши з нього клятвену присягу забути стару ворожнечу, один тільки полковник не погодився на такий мир. Цим полковником був Тарас. Зі своїм полком він вирушив далі гуляти Польщею, справляючи "поминки по Остапові" в кожному поселенні, доки польський уряд не занепокоївся всерйоз і не доручив тому ж Потоцькому з п'ятьма полками конче спіймати Тараса.

Потоцький наздогнав козаків на березі Дністра. Чотири дні билися козаки, вичерпавши всі припаси й сили, і Тарас вирішив пробитися крізь ворожі ряди. Можливо, ще раз послужив би йому вірний кінь, якби не нахилився старий отаман розшукати в траві свою люльку з тютюном, не бажаючи, щоб і люлька дісталася ворогам. Тут і схопили його. Але не старість була тому виною: сила здолала силу, близько тридцяти чоловік повисло на ньому. Присудили поляки спалити Тараса на виду в усіх, прикувавши кайданами до дерева. Але не на полум'я дивився Тарас; дивився він у той бік, де відстрілювалися козаки. А козаки незабаром уже були на човнах і гребли веслами. Кулі сипалися на них зверху, але не діставали. І Спалахнули радісні очі у старого отамана.

"Прощайте, товариші! — гукнув він. — Згадуйте мене і наступної весни прибувайте сюди знову й добре погуляйте!".

А вогонь уже піднімався над багаттям, розстилаючи полум'я по дереву. "Та хіба знайдуться на світі такі вогні, муки й така сила, яка б пересилила руську силу!"

Козаки швидко пливли по Дністру на вузьких двокермових човнах, дружно гребли веслами і говорили про свого отамана.